

M. CRUZ ROMEO MATEO
ISMAEL SAZ CAMPOS
Universitat de València

Construir Espanya al segle XIX

Resulta del tot innecessari insistir en la importància que els debats sobre la nació i el nacionalisme, sobre la construcció de la identitat nacional més específicament, han assolit en els darrers anys a tot Europa i més enllà. Seria llarg assenyalar totes les causes per les quals això ha estat així. El mateix cal dir respecte del cas d'Espanya, on les referències al nacionalisme han usat i abusat de la seua presència a l'espai públic. Ben mirat, però, el que ha tingut més presència en el cas espanyol no ha estat el debat sobre la construcció dels processos identitaris, sinó una lectura política (i molt polititzada) al voltant d'aquests conceptes. En canvi, encara que pugja semblar paradoxal, l'espai reservat per a la investigació i la reflexió acadèmica ha estat molt menor.

Durant molt de temps, parlar de l'estudi del nacionalisme significava referir-se, entre nosaltres, als nacionalismes «perifèrics», no a la presència i els significats del nacionalisme espanyol. En aquest sentit, els estudis disponibles sobre la construcció de la nació espanyola o sobre els significats canviants dels llenguatges polítics del nacionalisme espanyol eren si fa no fa inexistents, purs «oasis», segons una definició molt estesa. Sovint, Espanya apareixia a la bibliografia pròpia (i també a la forana, que cal dir que no va ajudar massa a canviar el marc interpretatiu) com una de les nacions més antigues d'Europa. Així se sacralitzava una visió aproblemàtica del passat espanyol en què era obviada la complexitat dels processos polítics i socials de l'època contemporània. Espanya esdevenia, doncs, un ens l'existència del qual podia datarse enrere en el temps en un arc cronològic que oscil·lava entre uns quants centenars i dos o tres els milers d'anys. Aquesta ha estat una manera tan persistent de presentar

la història d'Espanya que, fins i tot quan les perspectives van començar a canviar, molts autors o institucions dedicades al conreu de la història s'han continuat mantenint impertèrrites.

En definitiva, no serà fins a l'inici de la dècada dels anys noranta que podem començar a datar l'aparició dels estudis moderns sobre la construcció de la identitat nacional espanyola contemporània. Aquest debat es va concentrar en la discussió al voltant de la tesi de la dèbil nacionalització espanyola al llarg del segle XIX, però amb conseqüències remarcables en el segle XX, fins arribar al present. Aquesta discussió (inicialment plantejada entre els professors Borja de Riquer i Juan Pablo Fusi) va representar un punt d'inflexió decisiu, i tota la producció de la dècada següent, d'una manera o altra, n'ha estat deutora.

Tanmateix, malgrat la importància d'aquest debat, impossible de minimitzar, cal assenyalar alguns problemes que des d'aleshores han estat presents al debat posterior. El més important de tots ha estat la manca d'investigacions específiques sobre diverses qüestions abordades: d'entrada, perquè l'absència d'estudis disponibles en aquell moment era un llast problemàtic, com ja hem dit; però també perquè, en realitat, la tesi de la dèbil nacionalització no era sinó traslladar a l'àmbit de l'estudi la construcció de la identitat nacional d'un conjunt de debats clàssics sobre la història política, social i econòmica contemporània. Aquest conjunt de debats clàssics —també molt discutits— presentaven una visió de la història espanyola com un seguit de fracassos i mancances (de la revolució liberal, de la revolució industrial...). Ara, a aquests fracassos, s'hi afegia la debilitat de l'Estat com a mecanisme nacionalitzador, i en conseqüència el fracàs en la construcció i consolidació de la identitat nacional davant, sobretot, les demandes dels nacionalismes perifèrics. L'existència d'aquests era, de fet, la prova de la incapacitat de l'Estat per a fer creïble i consolidar un identitat nacional comuna, no discutida.

Potser calia esperar que, atesa la renovació historiogràfica assolida als darrers anys en l'anàlisi del passat contemporani espanyol, aquests plantejaments haguessen estat debatuts i investigats. Però això no es va fer, i es van convertir en el paradigma explicatiu del debat sobre la construcció de la identitat espanyola contemporània. A més, cosa que resulta encara més sorprenent, la investigació concreta tampoc no va avançar de manera decisiva. Si bé en els àmbits polítics els debats sobre el passat, sobre la memòria històrica i específicament sobre el nacionalisme esdevenien omnipresents, això no va significar que la investigació avançés de manera quantitativament rellevant. En aquest sentit, bona part dels plantejaments que sustentaven la tesi de la dèbil nacionalització no van ser verificats per manca d'estudis, bé d'abast general bé de caràcter específic, que abracessin tot l'espai territorial, com també l'àmbit local. Altrament, tot el que restava fora de l'abast del debat tal com s'havia plantejat originàriament va ser ignorat. Com que el debat s'havia construït sobre un plantejament formalitzat (reduït a la pràctica a les actuacions estatals) de la construcció de les identitats, i específicament de la identitat nacional (espanyola), àmbits decisius

de la història social o cultural en van quedar fora, des de la història local fins a la història de les dones o l'anàlisi de les representacions culturals.

No és casualitat, doncs, que el debat espanyol restés gairebé aïllat de les discussions que s'estaven desenvolupant al context intel·lectual europeu o en altres països d'Amèrica i Àsia. Concentrades en l'especificitat del cas espanyol, les possibles renovacions derivades d'adoptar una àmplia perspectiva comparada no s'han pogut produir.

El dossier que presentem en aquest número d'*Afers* («Construir Espanya al segle XIX») és el resultat de l'esforç de diversos investigadors que treballen al Departament d'Història Contemporània de la Universitat de València, en el marc d'un projecte iniciat ja fa sis anys (però que recull línies de treball anteriors) ocupat en l'anàlisi de la construcció de la identitat nacional espanyola contemporània. Es tracta d'una selecció de treballs que abracen una cronologia situada en el llarg segle XIX, des de la Revolució liberal fins al canvi de segle. No és tota la cronologia possible, perquè l'anàlisi del segle XX és igualment clau, però sens dubte es tracta d'un moment decisiu. A més, de manera deliberada, s'ha pretès oferir uns treballs que abordessin perspectives noves, que il·luminen aspectes poc o gens tractats en la historiografia espanyola dels darrers anys. No es tracta d'oferir una història completa de la construcció de la identitat nacional espanyola al llarg del segle XIX, sinó de mostrar possibles vies d'anàlisi en àmbits decisius. Són, això sí, treballs construïts sobre una recerca específicament adreçada a estudiar la identitat nacional, les seues contradiccions i les seues complexitats. Dos dels treballs, els de Ferran Archilés i Manuel Martí i el de Josep Ramon Segarra, aborden la importància de la regió i dels discursos del provincialisme, respectivament, per a entendre la construcció d'una identitat nacional que no va seguir un model únic, sinó que cal analitzar a partir de la diversitat territorial que el cas espanyol representava i que, malgrat la seua transcendència, ha estat tan ignorat a la bibliografia espanyola. L'anàlisi dels continguts del discurs nacionalista espanyol s'aborda als treballs de Mari Cruz Romeo i Pilar Salomón, adreçats a l'estudi del liberalisme i del llenguatge polític de l'anarquisme espanyols, dos àmbits en què la mera vinculació amb aquest discurs espanyolista ha estat tabú per a la historiografia. Finalment, des d'una perspectiva d'història cultural, Xavier Andreu se centra en l'anàlisi de la mirada estrangera i el pes de la construcció dels tòpics i la seua incorporació a la reflexió del mateix discurs per part del nacionalisme espanyol.

Aquests treballs no són, cal tornar a dir-ho, una interpretació alternativa global als debats sobre la construcció de la nació i el nacionalisme espanyols. Ara bé, tenen la voluntat d'apuntar la necessitat d'una major insistència en la investigació perquè aquesta confirme o desmentisca els plantejaments teòrics posats en joc i els reorienti cap a noves perspectives. Potser no és casualitat que la inevitable posició «perifèrica» de València ha permès una mirada sobre la construcció dels processos identitaris peninsulars carregada de preguntes i sospites, no pas de certeses.

afers
fulls de recerca i pensament

48

Dossier
Construir Espanya
al segle XIX

Coordinació i presentació
M. Cruz Romeo & Ismael Saz

afers

Fulls de recerca i pensament

Revista fundada l'any 1985 per Sebastià Garcia Martínez

Director: Manuel Ardit Lucas

Cap de redacció: Vicent S. Olmos i Tamarit

Consell de redacció: Joan Bada i Elias, Evarist Caselles i Monjo, Agustí Colomines i Companys, Josep Ferrer i Ferrer, Pere Fullana i Puigserver, Joan Iborra i Gastaldo, Joan Peytaví i Deixona, Antoni Quintana i Torres, Vicent L. Salavert i Fabiani, Josep M. Torras i Ribé, Josep Torró i Àbad, Pau Viciano i Navarro

Consell assessor: Rafael Aracil, Miquel Barceló, Ernest Belenguer, Josep Benet, Domènec Campillo, James Casey, Antoni Ferrando, Josep M. Font i Rius, Josep Fontana, André Gallego, Albert G. Hauf, Josep L. Hernández Marco, Telesfor Hernández Sempere, Josep Juan Vidal, José M. López Piñero, Josep Massot i Muntaner, Víctor Navarro Brotons, Mariano Peset, Antoni Roca, Vicenç M. Rosselló, Núria Sales, Eva Serra, Sebastià Serrano, Vicent Simbor, François Sureda, Josep Termes

Assessor lingüístic: Ramon Ramon

English Summaries: Carme Pastor

Disseny: Rosa Muñoz Izquierdo

Portada: Obra de Lluís Romero, Diagonals, 2004, fotografia digital (45,5 x 33,5 cm)

Redacció: PAÍS VALENCIÀ: Doctor Gómez Ferrer, 55, 1r, 5a / Apartat de Correus 267 / 46470 Catarroja / telèfon: 961 26 93 94 / e-mail: afers@editorialafers.com • CATALUNYA: Sancho de Àvila, 176, escala 3, baixos 1a / 08018 Barcelona • ILLES BALEARS: Verd, 68 / 07120 Palma

<http://www.editorialafers.com>

© Editorial Afers

Els treballs publicats a Afers s'inclouen als següents repertoris:

- Bibliografía histórica sobre la ciencia y la técnica en España (*Asclepio*, Madrid)
- Índice español de humanidades (ISOC, Madrid)
- Índice histórico español (CEHI, Barcelona)

La reproducció total o parcial d'aquesta publicació, incloent-hi el disseny de la coberta, resta prohibida. Així mateix, no pot ésser emmagatzemada o tramesa de cap manera ni per cap mitjà, compresos la reprografia i el tractament informàtic, elèctric, químic, mecànic, òptic, o bé de gravació, sense la prèvia autorització de la marca editorial. La distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec públics resta rigorosament prohibida sense l'autorització escrita del titular del *copyright*, i estarà sotmesa a les sancions establertes per la llei.

Edita: Editorial Afers (Catarroja)

Dipòsit legal: V-4776-2004

Imprès a la Impremta Lluís Palàcios (Sueca)

ISSN: 0213-1471

ISBN: 84-95916-31-2

1 1 1 1 1 1 1 1 1

Índex

Construir Espanya al segle XIX

M. Cruz ROMEO MATEO i Ismael SAZ CAMPOS: Construir Espanya al segle XIX	261
Ferran ARCHILÉS i Manuel MARTÍ: La construcció de la regió com a mecanisme nacionalitzador i la tesi de la dèbil nacionalització espanyola	265
M. Cruz ROMEO MATEO: Discursos de nació i discursos de ciutadania al liberalisme del segle XIX	327
Josep-Ramon SEGARRA ESTARELLES: El «provincialisme» involuntari. Els territoris en el projecte liberal de nació espanyola (1808-1868)	347
Xavier ANDREU MIRALLES: La mirada de Carmen. El mite oriental d'Espanya i la identitat nacional	369
Pilar SALOMÓN CHÉLIZ : Anarquisme i identitat nacional espanyola a l'inici del segle XX	309

Miscel·lània

Dolors PALAU: Consell de guerra al periodista i diputat Isidre Escandell Úbeda (1895-1940)	385
Josep PICH I MITJANA: Valentí Almirall i Llozer (1841-1904). Dirigent federalista i patriarca del catalanisme	405
Òscar JANÉ CHECA: El Rosselló i França. L'altra via catalana de 1640-1660	419

André GALLEGO BARNÉS: L'atracció de l'Estudi General de València i els entrecanals a la mobilitat al segle XVI	441
<i>Postscriptum</i>	
Eva SERRA: La foia de Llombai. Un estudi de cas al servei de la història general	459
<i>Recensions</i>	
Vicent L. SALAVERT FABIANI, Verónica GIORDANO, Pilar SALOMÓN CHÉLIZ, Ramon USALL I SANTA	473
<i>Ressenyes culturals</i>	
Paula NAVÍO LATORRE	487
<i>English Summaries</i>	491
<i>Publicacions rebudes</i>	497
<i>Normes de presentació d'originals</i>	507